

Waarom bestaat God?

Emanuel Rutten

In een dansclub in Amsterdam zag ik ooit iemand die zich op de dansvloer ineens omdraaide en tegen een vrouw waarmee hij aan het begin van de avond kort gesproken had, onverschrokken zei: "Lief, je zoekt glamour, maar ik kan jou de kosmos, het leven zelf, schenken. Ik geef je God en zelfs wat daar nog aan voorafgaat." Hier toonde de mens zich als een radicaal transgressief wezen dat de grenzen van de vanzelfsprekende alledaagse orde en regelmaat wil overschrijden om te reiken tot aan het onmogelijke. Hier toonde zich een *wil tot macht* waarbij zelfs die van Nietzsche verbleekt. Sindsdien bleef dit zinsdeel vaak door mijn hoofd spelen: *zelfs wat daar nog aan voorafgaat...* Wat gaat er aan het bestaan van God vooraf? *Waarom* bestaat God? In wat volgt ga ik nader op deze ultieme vraag in.

De filosofie kent een lange traditie van het redelijk argumenteren voor het bestaan van God. Veel van deze godsargumenten zijn *a posteriori*. Ze maken gebruik van een of meerdere premissen die geheel of gedeeltelijk aan de zintuiglijke ervaring zijn ontleend. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de premisse dat het universum een eindige tijdsduur geleden is ontstaan en dus een begin heeft gehad. Een ander voorbeeld is de premisse dat er geen universum geschikt voor leven zou zijn ontstaan indien een van de natuurconstanten of begincondities van het universum een net iets andere waarde gehad zou hebben. Ook deze premisse is mede gebaseerd op empirische waarnemingen.

Wat leert een succesvol *a posteriori* godsargument ons eigenlijk? Een dergelijk argument vertrekt zoals gezegd deels vanuit een zintuiglijk vastgesteld feit over de wereld om het bestaan van God af te leiden. Wanneer bijvoorbeeld Gods bestaan succesvol wordt afgeleid uit de empirische premisse dat de kosmos een begin heeft gehad dan mogen we in elk geval concluderen *dat* God bestaat. We hebben het bestaan van God immers stap voor stap afgeleid uit een netjes waargenomen feit over de wereld. Maar had de kosmos niet net zo goed géén begin gehad kunnen hebben als de wereld anders was geweest dan zij feitelijk is? En zo ja, waarom is dat dan niet het geval? Waarom heeft het universum eigenlijk een begin gehad? Het feit dat het universum een begin heeft gehad wordt door het argument niet verklaard. Het argument maakt er slechts gebruik van. Een *a posteriori* argument voor het bestaan van God leert ons dus niet *waarom* God bestaat. Vergelijk dit met het horen dat er aan de voordeur wordt geklopt. Dit zintuiglijk vastgestelde feit leert ons *dat* er iemand aan de voordeur staat. Het leert ons echter niet *waarom* er iemand aan de voordeur staat.

De vraag waarom God bestaat kunnen we dus nimmer met *a posteriori* godsargumenten beantwoorden. Naast *a posteriori* godsargumenten zijn er echter ook *a priori* godsargumenten. Een *a priori* argument voor het bestaan van God maakt geen gebruik van empirische observaties. De conclusie wordt afgeleid vanuit premissen die voor ons denken volstrekt zelfevident oftewel volkomen onbetwifelbaar zijn. Een succesvol *a priori* godsargument maakt eveneens duidelijk *dat* God bestaat. Wat door logisch redeneren uit zelfevidente oftewel onbetwifelbare inzichten kan worden afgeleid is immers redelijkerwijs waar.

Maakt nu een succesvol *a priori* godsargument ons duidelijk *waarom* God bestaat? Het bestaan van God wordt immers afgeleid uit premissen waarvan de waarheid door “het natuurlijke licht van onze rede” direct wordt ingezien. Dergelijke premissen zijn voor het verstand dermate evident en onbetwifelbaar dat ze onmogelijk niet waar lijken te kunnen zijn en dus wel waar moeten zijn. Ze lijken *noodzakelijk* waar. Maar dan moet ook de conclusie dat God bestaat *noodzakelijk* waar zijn. Deze conclusie volgt immers onvermijdelijk uit de premissen. Een succesvol *a priori* godsargument lijkt zo een antwoord te geven op de vraag waarom God bestaat. Waarom bestaat God? Omdat het onmogelijk is dat God niet bestaat. God bestaat omdat Gods bestaan simpelweg onvermijdelijk is. God bestaat omdat God noodzakelijk bestaat. God kan niet anders dan bestaan. Maar waarom bestaat God noodzakelijk? De reden hiervoor is dat de conclusie dat God bestaat onvermijdelijk volgt uit een aantal zelfevidente, onbetwifelbare en daarom noodzakelijke waarheden. In die waarheden is het waarom van Gods bestaan gelegen. Deze zelfevidente onbetwifelbare en dus noodzakelijke waarheden maken het onvermijdelijk dat God bestaat en vormen dus het eigenlijke eerste beginsel van de werkelijkheid. Of preciezer gezegd: Het eerste beginsel van de werkelijkheid is een collectie absolute of noodzakelijke waarheden waartoe in elk geval alle premissen van onze succesvolle *a priori* godsargumenten behoren.

Zijn we er zo? Nee, want wat voor ons verstand volstrekt evident en onbetwifelbaar is mag dan redelijk gesproken weliswaar waar zijn, maar waarom zou het ook *noodzakelijk* waar zijn? Dat lijkt een stap te ver. Het is niet vreemd om te denken dat alles wat ons verstand als zelfevident en onbetwifelbaar inzielt ook waar is met betrekking tot de wereld waarin ons verstand ontstaan is en waarop zij hecht betrokken is. Al onze zelfevidente inzichten zijn redelijkerwijs waar voor *deze* wereld oftewel voor de wereld zoals zij feitelijk is. Maar dat geeft ons geen enkele garantie dat onze zelfevidente en onbetwifelbare inzichten ook waar zouden zijn als de wereld onherkenbaar anders was geweest of zelfs helemaal niet bestaan zou hebben. Ons denken is immers niet uit zo'n wereld voortgekomen. Laat staan dat het ook geldigheid zou hebben in het geval dat er geen wereld was geweest. We kunnen dus niet zomaar menen dat onze zelfevidente en onbetwifelbare inzichten ook in *absolute zin* oftewel noodzakelijk waar zijn.

Zo zijn volgens sommige filosofen onze zelfevidente en onbetwifelbare logische wetten (zoals dat iets niet tegelijkertijd waar en onwaar kan zijn of dat iets altijd waar of onwaar is) niets meer of minder dan een beschrijving van de meest algemene structuur van *onze* wereld oftewel van de wereld zoals deze feitelijk is. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan Bertrand Russell die meent dat logica net zo goed over de wereld gaat als biologie en geologie met als verschil dat de logica zich richt op de meest abstracte universele kenmerken ervan. Onze logische wetten zijn volgens hen dus slechts een weergave van de meest fundamentele structuur van *deze* wereld. Als de logische wetten beschrijvingen zijn van de meest universele structuur van onze wereld dan vertrekken onze logische wetten dus altijd al vanuit het bestaan van deze wereld met zijn specifieke aard en ordening. Het is dan inderdaad maar zeer de vraag of onze logische wetten noodzakelijk waar zijn, dus ook waar zouden zijn als er helemaal geen wereld was geweest of als de wereld een totaal andere ordening gehad zou hebben. Wie onze logische wetten opvat als slechts een expressie van de meest algemene ordening van onze wereld heeft dus een goede reden om te twijfelen aan de noodzakelijke waarheid van deze wetten. Maar zelfs wanneer we dat niet doen, zelfs wanneer we de logische wetten alleen maar begrijpen als uitdrukkingen van voor ons verstand onvermijdelijke denkgeregels, missen we voldoende grond om uit te gaan van hun noodzakelijke

waarheid. Geen mens kan immers uitsluiten dat er net zo goed een andere wereld met andere logische wetten geweest had kunnen zijn. En *onze* logische wetten zouden niet waar zijn als dat in feite het geval was geweest.

Precies hetzelfde geldt voor al onze zelfevidente en onbetwifelbare inzichten. Ze mogen dan weliswaar redelijkerwijs waar zijn als claims over onze wereld, maar we missen een goede reden om er vanuit te gaan dat ze ook noodzakelijk waar zijn oftewel waar zijn in alle mogelijke werelden.

We hebben dus zelfs in het geval van een geslaagd *a priori* godsargument nog niet de vraag beantwoord *waarom* God bestaat. Ja, het wordt duidelijk *dat* God bestaat. Maar dat wordt alleen duidelijk omdat we uitgaan van ons denken in *deze* wereld en dus van het bestaan van deze wereld met zijn hele specifieke aard en structuur. Maar had er niet net zo goed helemaal geen wereld kunnen zijn? Zo ja, waarom is dat dan niet het geval? En zou in dat geval een in deze wereld succesvol *a priori* argument voor het bestaan van God nog steeds succesvol zijn? Die vraag kunnen we niet beantwoorden. We weten namelijk niet of onze zelfevidente en onbetwifelbare inzichten noodzakelijk waar zijn, dus ook waar zouden zijn als er helemaal geen wereld zou zijn. En had er bovendien niet net zo goed een wereld kunnen zijn met een structuur die zo fundamenteel van de onze verschilt dat onze *a priori* godsargumenten in dat geval helemaal niet succesvol geweest zouden zijn? Zo ja, waarom is dat dan niet het geval?

Kortom, waarom is er eigenlijk überhaupt een wereld en waarom heeft de wereld de structuur die ze feitelijk heeft? Op deze vragen geeft een succesvol *a priori* godsargument geen antwoord. Maar dan zijn *a priori* godsargumenten dus evenmin in staat om de vraag te beantwoorden waarom God bestaat. Een *a priori* godsargument laat ons zien *dat* God bestaat maar niet *waarom* God bestaat. Om die stap te maken zouden we ervan moeten uitgaan dat alles wat voor ons verstand zelfevident en onbetwifelbaar is noodzakelijk waar is. Alles wat wij als zelfevident en onbetwifelbaar inzien moet dus niet alleen waar zijn in deze wereld of mogelijke werelden met dezelfde structuur, maar moet ook waar zijn als er helemaal niets was geweest of als de wereld qua structuur radicaal anders was geweest. En daar kunnen we zoals gezegd niet vanuit gaan omdat we niet weten of het in onze wereld ontstane denken ook van toepassing is als er helemaal niets zou zijn of als de wereld een totaal andere structuur zou hebben.

Nu kunnen wij natuurlijk evenmin uitsluiten dat onze zelfevidente en onbetwifelbare inzichten in feite wel degelijk noodzakelijk waar zijn. Het kan zo zijn dat het natuurlijke licht van onze rede zodanig is dat alles wat voor ons zelfevident en onbetwifelbaar is tevens in absolute zin waar is. In dat geval geven onze succesvolle *a priori* godsargumenten wel degelijk antwoord op de vraag waarom God bestaat. Het probleem is echter dat wij nooit zullen weten of dit het geval is. Want er is buiten ons denken voor ons geen methode om het toepassingsbereik ervan te bepalen en zo te achterhalen of onze onbetwifelbare inzichten in alle andere mogelijke werelden waar zijn - zelfs in de omstandigheid dat er helemaal niets zou zijn. De wellicht enigszins teleurstellende conclusie is dan ook dat de vraag *waarom* God bestaat in tegenstelling tot de vraag *of* God bestaat voor ons dus onvermijdelijk onbeantwoordbaar blijft.

De absolute metafysica

Maar is de vraag waarom God bestaat ook *in absolute zin* onbeantwoordbaar? Is er een ultieme reden

voor het bestaan van God? Als ik één vraag aan God zou mogen stellen dan zou dat deze zijn: "God, weet U *waarom* U bestaat? Kent U de ultieme reden en laatste grond voor uw eigen bestaan?" Het lijkt absurd te veronderstellen dat God als de ultieme eerste oorzaak van alles wat er bestaat het antwoord op deze vraag niet zou weten. In en door en uit God is alles geworden wat er geworden is en zonder God zou er niets geworden zijn. God is de uiterste bestaansgrond van de werkelijkheid en overziet alles wat bestaat. Het is dan ook niet goed voorstelbaar dat God de ultieme reden voor zijn eigen bestaan niet zou kennen en zou antwoorden: "Waarom ik besta? Geen idee. Misschien is er geen enkele reden voor mijn bestaan." Niet veel minder absurd zou dit antwoord zijn: "Er is geen reden voor mijn bestaan. Ik besta gewoon domweg. Punt uit." God weet naast *dat* God bestaat dus redelijkerwijs ook *waarom* dit zo is.

Maar dan moet die reden voor Gods bestaan er dus zijn. De vraag waarom God bestaat moet een ultiem antwoord hebben. Zoals gezegd zullen we dit antwoord nooit weten. Maar kunnen we toch iets over de aard van dit antwoord zeggen? De reden van Gods bestaan kan in elk geval niet liggen iets wat buiten God bestaat en God heeft veroorzaakt. God is namelijk de eerste oorzaak van al het bestaande zodat alles wat bestaat op God teruggaat en niet andersom. God kan evenmin zichzelf veroorzaakt hebben. Zelfveroorzaking is namelijk onmogelijk omdat je al moet bestaan om jezelf te kunnen veroorzaken. Ook kan de reden van Gods bestaan niet gelegen zijn in Gods aard of natuur. Gods aard of natuur bestaat immers alleen als God bestaat terwijl de reden voor het bestaan van God niet van Gods bestaan afhankelijk kan zijn. Antwoorden dat het wezen of de essentie van God samenvalt met "te bestaan" helpt evenmin. Want waarom zou zo'n mysterieuze essentie bestaan? Wat is daar dan uiteindelijk de reden voor? En bestaat genoemde essentie eigenlijk wel onafhankelijk van het bestaan van God?

De enige mogelijkheid die redelijkerwijs overblijft is dat God bestaat omdat God noodzakelijk bestaat vanwege een reden die niet is terug te voeren op iets in of van God. Die reden kan dan alleen nog maar zijn dat Gods bestaan wordt geïmpliceerd door een aantal absolute waarheden oftewel waarheden die zo dermate onafwendbaar en onvermijdelijk zijn dat ze in iedere mogelijke wereld waar zijn en ook waar zijn wanneer er helemaal geen wereld zou zijn. Deze waarheden gelden dus noodzakelijk. Ze zijn hoe dan ook onontkoombaar. De dwingend eruit volgende conclusie dat God bestaat is daarmee eveneens onvermijdbaar. Precies dat is dan de ultieme reden waarom God bestaat. Deze ultieme waarheden vormen dus het antwoord op de vraag waarom God bestaat. God zelf kent ze redelijkerwijs. Ze vormen de absolute oorsprong van Gods bestaan. Maar dan zijn deze laatste waarheden het eigenlijke eerste beginsel van de werkelijkheid. Niet God maar zij vormen de ware grond en oorsprong van de wereld.

Maar kunnen we niet alsnog doorvragen naar de reden voor het noodzakelijk waar zijn van deze laatste waarheden? Precies omdat ze het eigenlijke eerste beginsel van de wereld zijn moet de reden voor hun noodzakelijk waar zijn geheel in henzelf liggen. Ze zijn *in en voor zichzelf* volstrekt zelfevident en daarom onvermijdelijk. Ze kunnen vanuit absoluut perspectief bezien evident niet anders dan waar zijn. Deze in absolute zin zelfevidente waarheden zijn waar onafhankelijk van welke mogelijke wereld gerealiseerd is en onafhankelijk van of er überhaupt een wereld gerealiseerd is. Daarom zijn ze noodzakelijk waar. Ze zijn absoluut gezien zo inherent onvermijdelijk dat de werkelijkheid hoe dan ook eenvoudigweg niet anders dan zo in elkaar kan zitten.

Het zijn bovendien geen zaken die in de werkelijkheid bestaan zoals God en alles wat door God (in)direct is veroorzaakt. De laatste waarheden zijn anders gezegd geen *zijnden*. Het zijn *niet*-zijnden. Ze gelden in absolute zin voor alles wat bestaat of mogelijk bestaat. Zelf behoren ze daarentegen niet tot het zijn. De ultieme absolute waarheden zijn gelegen aan *gene zijde van het zijn*. Ze vormen de uiteindelijke reden en grond voor Gods bestaan en zo voor al het zijnde en het zijn zelf. Kortom, ze betreffen *het absolute* en een denkbeeldige lijst waarop ze allemaal staan kan aangeduid worden als *de absolute metafysica*. Volgens de absolute metafysica is het absolute eerste beginsel van de werkelijkheid een collectie in zichzelf onvermijdelijke waarheden. Wellicht kwam deze metafysica reeds bij Heraclitus in beeld. Heraclitus meent immers dat de wereld wordt geleid door de “logos” als haar eerste beginsel. En wellicht ook bij Plato. Begrijpt Plato het hoogste “Idee van het Goede” immers niet als een in zichzelf onvermijdelijke absolute waarheid? Waarom is er zijn volgens Plato? Omdat het goed is dat er zijn is.

Wat is nu precies de relatie tussen het absolute en Gods bestaan? De laatste of absolute waarheden zijn de ultieme reden voor het feit dat God noodzakelijk bestaat. God kan niet anders dan bestaan omdat deze waarheden waar zijn. Nu onderscheidt Aristoteles vier verklaringsmodellen. We kunnen iets verklaren op grond van waarvoor het dient, waaruit het bestaat, wat het tot stand brengt, of waarop het gericht is. Geen van deze vier verklaringsmodellen lijkt van toepassing op de relatie tussen de absolute waarheden als verklaring en God als datgene wat erdoor verklaard wordt. Er lijkt hier sprake van een vijfde verklaringsmodel. We verklaren God vanuit het feit dat Gods bestaan geïmpliceerd wordt door onvermijdelijke in zichzelf evidente waarheden. Ze maken het als het ware waar dat God bestaat. Ze zijn constitutief voor Gods bestaan. Ze dwingen zagezegd God te bestaan. Er is voor God geen ontsnappen aan en dat komt louter en alleen door die laatste waarheden. Gods bestaan wordt erdoor afgedwongen. Ze forceren het bestaan van God zonder vorm-, materie-, werk- of doelloorzaak van Gods bestaan te zijn. We stuiten hier op een vijfde type van oorzakelijkheid. Laten we het *logische* oorzakelijkheid noemen.

Dit type komen we elders ook wel tegen. Neem een weegschaal met aan beide kanten even zware gewichten. Stel nu eens dat het *in zichzelf* zelfevident en onvermijdelijk is dat niets zonder reden gebeurt. Het beginsel van voldoende reden zoals Leibniz dat ooit expliciet formuleerde is dan een voorbeeld van een absolute waarheid. In dat geval moet de weegschaal wel in evenwicht blijven omdat bij even zware gewichten aan weerskanten er geen enkele reden is voor de weegschaal om naar links of naar rechts door te slaan. In dit geval hebben we dus een absolute waarheid die het als het ware afdwingt dat de weegschaal in evenwicht blijft. Deze waarheid maakt het zagezegd waar dat de weegschaal in evenwicht blijft zonder daarvan de vorm-, materie-, werk- of doelloorzaak te zijn.

De vier oorzakenleer van Aristoteles is dus incompleet. Er is een vijfde type oorzaak. Waarom blijft een symmetrische weegschaal in evenwicht? Los van zwaartekracht werkt hier een *logische* oorzaak. Het principe dat niets zonder reden gebeurt maakt het evenwicht waar, dwingt het af. Het evenwicht treedt op omdat het op grond van die wet onvermijdelijk is dat het optreedt. De relatie tussen het absolute oftewel het eerste beginsel van de werkelijkheid en God dient analoog hieraan begrepen te worden. Gods bestaan wordt onvermijdelijk geforceerd door een aantal absolute onvermijdelijke waarheden.

Hoe verhouden onze zelfevidente en onbetwifelbare inzichten zich tot de absolute waarheden van de

absolute metafysica? Het antwoord op deze vraag zullen we zoals besproken nooit weten. Nooit zullen we weten of wat *voor ons* zelfevident en onbetwifelbaar is ook *in zichzelf* evident en onvermijdelijk is. De absolute metafysica kan maar hoeft dus helemaal niet overeen te komen met de premissen van onze a priori godsargumenten. Hoewel de vraag waarom God bestaat in zichzelf in absolute zin kan worden beantwoord zullen wij als mensen nimmer in staat zijn om het waarom van God te achterhalen.

Elke uitspraak over welke absolute waarheden tot de absolute metafysica behoren is en blijft dus puur speculatief. Het is echter niet vreemd te vermoeden dat de meest fundamentele wetten van de logica ertoe behoren, zoals die van de tegenspraakvrijheid. En wellicht geldt hetzelfde voor de these dat iets niet uit niets ontstaat. Logische wetten zijn in elk geval onvoldoende om Gods bestaan te forceren.

In elk geval is het op grond van bovenstaande redelijk om te denken dat er laatste waarheden zijn die zelfs voor God het eigenlijke eerste beginsel vormen. Op deze manier wordt het bestaan van God en daarmee het wereldraadsel maximaal gedesacraliseerd oftewel gedemystificeerd. Het bestaan van God wordt zo immers begrepen als een logisch onvermijdelijk gevolg van een aantal in en voor zichzelf volstrekt evidente absolute waarheden. Het ultieme raadsel van het waarom van God en daarmee van het zijn van de wereld krijgt zo uiteindelijk een nogal voor de hand liggende en in feite zelfs bijna banale oplossing. Er zijn nu eenmaal laatste in zichzelf totaal evidente, onvermijdelijke en daarom noodzakelijke waarheden die Gods bestaan onontkoombaar afdwingen en zo logisch veroorzaken. God bestaat omdat deze in zichzelf evidente en onontwijkbare waarheden dat eenvoudigweg onafwendbaar maken. Niet God maar zij vormen de ultieme absolute oorsprong. Niet God maar zij zijn het eerste beginsel. In het imaginaire geval dat aan God die bovengenoemde ene vraag wordt gesteld, zijn zij het antwoord.

Twee kritische vragen

Tot slot bespreek ik twee kritische vragen over het hierboven door mij voorgestelde perspectief van de absolute metafysica en de implicaties daarvan voor het antwoord op de vraag waarom God bestaat.

Laat (P) de propositie zijn dat God metafysisch noodzakelijk bestaat en stel dat (P) in absolute zin volgt uit een verzameling in absolute zin zelfevidente waarheden (Q). Volgens de absolute metafysica is dan (Q) de ultieme grond van Gods bestaan. Maar kunnen we niet evengoed (P) als laatste grond aanwijzen?

Indien (P) in absolute zin wordt geïmpliceerd door een collectie (Q) van in absolute zin zelfevidente waarheden, dan is (P) net zoals (Q) in absolute zin waar. Er zijn dan precies drie mogelijkheden:

1. (P) is in absolute zin niet zelfevident,
2. (P) is in absolute zin zelfevident en (Q) volgt in absolute zin uit (P),
3. (P) is in absolute zin zelfevident en (Q) volgt in absolute zin niet uit (P).

In het geval van 1 kan (P) niet als laatste grond voor Gods bestaan aanvaard worden. Propositie (P) is immers niet absoluut zelfevident terwijl een laatste grond absoluut zelfevident moet zijn. Een laatste grond moet immers een *regress-of-explanation-ender* zijn. Het moet een ultiem antwoord zijn dat elk verder ‘waarom’ vragen voorgoed tot rust brengt. Dat kan alleen wanneer het in absolute zin in en voor zichzelf zelfevident is. Dit geldt voor (Q) maar niet voor (P). Propositie (P) is slechts een “proximaal” en

geen “finaal” antwoord en daarom is (P) geen laatste grond voor het bestaan van God. Alleen (Q) is de ultieme grond voor Gods bestaan. Dit alles sluit goed aan bij het perspectief van de absolute metafysica.

In het geval van 2 zijn (P) en (Q) in absolute zin equivalent en moeten we dus stellen dat zowel (P) als (Q) laatste grond zijn. Er is hier dus sprake van overdeterminatie. Iemand kan dan ook terecht als 2 geldt (P) opvoeren als laatste grond voor het bestaan van God. Want (P) is dan in absolute zin zelfevident en dus inderdaad een *regress-of-explanation ender*. Er ontstaat zo geen probleem voor de absolute metafysica omdat de laatste grond keurig een verzameling betreft van in absolute zin zelfevidente waarheden, namelijk de verzameling {(P)} oftewel de verzameling die alleen (P) als element bevat.

Strikt genomen is hier dan ook de allerlaatste absolute grond van Gods bestaan gelegen in de absolute zelfevidentie van (P) en niet in (P) als zodanig. Het feit dat (P) absoluut zelfevident is, is uiteindelijk de laatste grond van Gods bestaan. En analoog zou ik het indien 2 het geval is ook eens zijn met iemand die (Q) opvoert als laatste grond. Want (P) en (Q) zijn immers logisch equivalent in het geval van 2. Er kan dan dus met evenveel recht beweerd worden dat de laatste grond de verzameling {(Q)} betreft.

Dit alles is onproblematisch omdat in het algemeen het volgende principe geldt: Als (A) en (B) logisch equivalent zijn en (A) is laatste grond, dan is (B) ook laatste grond. Het allerlaatste grond zijn van een propositie is dus een eigenschap die ook geldt voor alle proposities die er logisch equivalent mee zijn.

Uiteraard is een voorstander van de absolute metafysica niet gecommitteerd aan het accepteren van 2. Het volstaat te hebben vastgesteld dat als 2 geldt er geen problemen ontstaan voor deze metafysica.

In het geval van 3 is (P) weliswaar in absolute zin zelfevident maar mogelijk toch geen laatste grond. Want (Q) zou fundamenteeler kunnen zijn dan (P) omdat (P) in absolute zin uit (Q) volgt en (Q) niet in absolute zin uit (P). En als (Q) fundamenteeler is dan (P), dan is alleen (Q) laatste grond. Mocht echter geen van beide fundamenteeler zijn dan de andere, dan zijn (P) en (Q) beide laatste grond. In dat geval is er net zoals bij 2 sprake van overdeterminatie. Mocht daarentegen juist (P) fundamenteeler zijn dan (Q), dan is inderdaad (P) en niet (Q) de laatste grond van Gods bestaan. Deze drie opties zijn elk geheel in overeenstemming met de absolute metafysica. Hier treedt dus evenmin een probleem op.

Al met al slaat iemand die beweert dat we net zo goed (P) in plaats van (Q) als laatste grond van Gods bestaan kunnen aanwijzen - zonder zich af te vragen of (P) in absolute zin zelfevident is - de plank mis. De absolute ware en Gods bestaan implicerende (P) kan namelijk alleen laatste grond van Gods bestaan zijn wanneer (P) in absolute zin zelfevident is. En dit is alleen zo als 2 of 3 het geval is. In beide gevallen blijven we zoals ik liet zien echter keurig binnen het raamwerk van wat ik de absolute metafysica noem.

Logische oorzakelijkheid is lastig te begrijpen. Is er hier werkelijk sprake van een type veroorzaking? En zo ja, is die veroorzaking dan niet te reduceren tot een of meerdere van de andere vier typen oorzaken?

Logische oorzakelijkheid betreft geen ongegronde aanname vooraf. Het volgt uit een reflectie op wat voor een soort oorzakelijkheid onvermijdelijk wordt wanneer we uitkomen op in absolute zin volstrekt zelfevidente waarheden als de laatste grond voor Gods bestaan. Vanuit het perspectief van wat ik de absolute metafysica noem zijn het uiteindelijk dergelijke ultieme waarheden die het bestaan van God

onvermijdelijk maken en daarmee als het ware "forceren". Daaruit volgt dan het bestaan van logische oorzakelijkheid. Zonder logische oorzakelijkheid zou genoemde "forcing" immers zinledig zijn. Het bestaan van logische oorzakelijkheid wordt dus als absolute mogelijkheidsvoorwaarde geïmpliceerd in plaats van op voorhand zonder grond voorondersteld. Dat het hier inderdaad niet gaat om een stipulatie vooraf, maar om een implicatie achteraf is cruciaal. Er is anders gezegd een metafysische reden voor het inbrengen van logische causaliteit als causaliteitsbegrip. En natuurlijk kunnen wij ons bij dit concept heel moeilijk iets voorstellen. Maar dat is in zichzelf nog geen doorslaggevend argument voor het niet mogen hanteren ervan. De werkelijkheid kan immers zodanig zijn dat er metafysische concepten bestaan die – om een uitdrukking van David Lewis te gebruiken – “perfect natuurlijk” zijn, maar waarvan wij ons toch geen voldoende adequate voorstelling kunnen maken. Uitgaande van wat ik hierboven de absolute metafysica noem zou logische causaliteit precies zo’n metafysisch concept kunnen zijn.

In de theoretische fysica geldt een soortgelijk fenomeen. Zo kunnen wij ons nauwelijks iets voorstellen bij kwantumverstrengeling en vele andere door de kwantummechanica voorspelde fenomenen. Toch is dat voor fysici geen voldoende reden om de kwantumfysica te verwerpen. Evenmin kon men zich in de achttiende eeuw iets voorstellen bij de aantrekking van twee massa's op afstand. Desalniettemin koos men er terecht voor om volop gebruik te maken van de zwaartekrachtswetten van Newton.

Daarnaast zou ik willen opmerken dat wij ons wel degelijk in elk geval een beperkte voorstelling kunnen maken van wat ik logische causaliteit noem. Daarvan gaf ik al een voorbeeld. Het is intuïtief coherent en voorstelbaar om te beweren dat in een mogelijke wereld zonder zwaartekracht een symmetrische weegschaal in evenwicht blijft omdat het beginsel van voldoende grond dit onvermijdelijk afdwingt. De schaal blijft in evenwicht omdat dit beginsel iedere andere stand van zaken uitsluit. Hier wordt gebruik gemaakt van woorden als "omdat" en "want" en dit zijn woorden die op een bepaald causaal verband wijzen. In dit geval dus een causaal verband tussen het in evenwicht verkeren van de schaal en genoemd beginsel. Zo wordt enigszins voorstelbaar dat er situaties kunnen zijn waarin waarheden werkelijk zelf rechtstreeks een werking hebben in de werkelijkheid. En in dergelijke situaties is het niet onredelijk om te spreken over logische causaliteit. Volgens wat ik de absolute metafysica noem is er precies sprake van een dergelijk type causaliteit daar waar het gaat om de allerlaatste ultieme grond van de werkelijkheid.

Logische oorzakelijkheid is bovendien inderdaad een eigenstandige causaliteitscategorie en dus niet te reduceren tot een of meerdere van de vier andere vormen van oorzakelijkheid. Dit laat onverlet dat er wel sprake kan zijn van overdeterminatie. In een mogelijke wereld met zwaartekracht en met logische oorzakelijkheid blijft de weegschaal immers in evenwicht dankzij zowel de zwaartekracht als logische oorzakelijkheid. Met causale overdeterminatie is echter niets mis. Er zijn in de fysica en metafysica verschillende voorbeelden van causale overdeterminatie.

In een mogelijke wereld zonder zwaartekracht en met logische oorzakelijkheid blijft de weegschaal in evenwicht zonder dat er sprake is van causale overdeterminatie. En precies hetzelfde geldt voor een mogelijke wereld met zwaartekracht en zonder logische oorzakelijkheid. Uitgaande van de absolute metafysica is er overigens geen mogelijke wereld zonder logische oorzakelijkheid. God bestaat immers in alle mogelijke werelden vanwege de logisch causale werking van het ultieme eerste beginsel.

“Dr. Ir. G.J.E. (Emanuel) Rutten is als onderzoeker en docent verbonden aan de afdeling Wijsbegeerte van de Faculteit Geesteswetenschappen van de Vrije Universiteit in Amsterdam. E e.rutten@vu.nl”